

A Bodrog–Alsóbúí felirat

VÉKONY GÁBOR

A feliratos fúvóka-töredék 1999. március 24-én került elő Magyar Kálmán és Gömöri János ásatásán (Gömöri J.– Magyar K.: 1999. 218.). Magyar Kálmán 1999. március 30-án értesített a feliratos leletekről, s kért fel ugyanakkor – Gömöri Jánossal egyetértésben – annak feldolgozására (Gömöri J. – Magyar K.: 1999. 212.). A tárgy előzetes – M. Hrotkó Zsuzsa által készített rajzait 1999. április 3-án kaptam kézhez. Az ásató szívességéből személyesen vizsgálhattam, rajzolhattam és írhattam le a feliratot április 8-án Alsóbúin.

Április 8-ára a kapott rajzok alapján egy párodalas vázlatot írtam a feliratról. A lelet előzetes elemzését április 9–10. éjszakáján, Kovásznára utaztamban, a „székely expresszen” végeztem el. Ezt a szöveget Erdélyből való visszatérésem napján április 13-án gépeltem le. Az előzetes ismertetés Magyar Kálmán és Gömöri János ugyancsak előzetes közleményeivel együtt 1999. május végére (28-ra) megjelent. Május 29-én a részletes feldolgozás alapján előadást tartottam a feliratról a somogyfajsi konferencián. A feldolgozás 1999. novemberében napvilágot látott (Vékony G.: 1999b.), mint ahogy napvilágot látott egy rövid ismertetés a História című folyóiratban is (Vékony G.: 1999c.). A feliratos darabot – noha közben több alkalommal jártam Kaposvárot és Bodrogon is – csak 1999. április 8-án és november 3-án volt lehetőségem kézbe venni. Ez a körülmény magyaráz bizonyos korrekciókat a korábbi közlésekkel szemben.

A darab egy agyag fujtatócső tölcserésen kiszélesedő peremrészének 6,9 – 5,5 cm-es töredéke. Sárgásszürke, enyhén foltos, egy helyütt rátapadt vasoldékkal. A peremet ék alakú benyomkodások díszítik. A feliratot szárítás, kiegészítés előtt karcolták be tűhegyes eszközzel, a betűk jellege határozott: gyakorlott írástudóról tanúskodik. A töredéken négy betű látható jobbról balra írva, ezek közül az utolsó a peremen, az első előtt pedig 3,5 – 4 cm-es íratlan rész van, tehát a felirat zárt egységet képez. Az első három jel egymáshoz szorul, a harmadik és negyedik jel között kisebb hiány van, ez azonban azzal magyarázható, hogy így a felirat szerzője elérte a fujtatócső tölcserperemét, tehát a beírható rész végét. Vagyis, mint azt más írásbeliségeknél is tapasztaljuk, „kihúzták” a sorvéget. Ez a körülmény mellesleg arra látszik utalni, hogy a felirat írója gyakorlatlan rendelkezett a pergamenre való írásban is!

Meg kell jegyeznünk, hogy Gömöri János szerint a felirat nem a peremre fut ki, hanem azzal párhuzamos (vö.: Gömöri J. – Magyar K.: 1999. 219.), s a jelenlegi utolsó jel után még lehettek írásjelek. A fujtatócső pereme azonban nem egyenes, hanem enyhén hullámos, az utolsó jel után az egykori perem látszik (törésnek, a törés utáni kopásnak nincs nyoma). Velem együtt a

peremre kifutónak látja a feliratot Magyar Kálmán és M. Hrotkó Zsuzsa is.

A négy, határozott betűalak mellett a felirat fölött és alatt is találunk rövidebb, íves bekarcolásokat. Ezek alig mélyednek a felületbe, tehát nem a felirathoz tartoznak, többségük bizonyosan körömnymom, mint azt Gömöri János is gondolja. Egyedül a felirat harmadik jele fölött balra lefelé húzott ferde vonásocska lehetne a jelekhez tartozó bekarcolás. Betűről ez esetben nem lehet szó. Mivel a székely írás korai rendszerének szabályait nagyon hiányosan ismerjük, nem zárható ki, hogy valamilyen „mater lectionis” került elénk. Mint látni fogjuk, a vonás alatti betűalak egy ligatúra, így éppen arra utalhatna, hogy itt ligatúra olvasandó. „Olvasási anyajelek” voltak a székely írásban, a Telegdi által emlegetett „capita dictionum” csak ilyenek lehetnek. Vagyis a felirat fölé húzott vonal azt jelölheti, hogy az alatta következő jel ligatúrának olvasandó.

Az első jel magassága 11 mm, a másodiké 13 mm, a harmadiké 12 mm, a negyediké 9 mm. A felirat hossza 21 mm.

1.jel: a székely írás <f> jele. Az íves, szilvamagalakú jel vonalai felül nem érnek össze, mivel a két szembenálló ívet külön-külön húzta a felirat szerzője – ez az eredeti állapot. Alul a két vonal ívesen, tehát íves X-alakban keresztezi egymást, a baloldali vonal jobbra futó része hosszabb és jobban ívelődik. A betűalak beírását jobbról, alulról indították, majd a jobboldali ívet felülről húzták lefelé balra. A két ív között, a betűalak közepétől kissé lentebb egy bekarcolt X-alak kikopott nyoma látszik. A mai állapot a porózus felszín kopásának, valamint annak a következménye, hogy ezt a X-jelet nem karcolták olyan mélyen a felszínbe. Noha magam kezdetől az <f> jelét határoztam meg itt (Vékony G.: 1999a. 226–7., 1999.b. 37–8.), ezt a kikopott mellékjelet csak a feliratos tárgy második közvetlen vizsgálatakor tudtam azonosítani, akkor Magyar Kálmán jelenlétében (1999. november 3.). Mint azt régebben megállapítottam, a székely írás <f> jelének mintája a cirilica <f> (*fi*) jele volt, amely viszont a görög <θ> (*théta*) jeléből származik (Vékony G.: 1985. 82–3., 1987. 37., 1997. 37.).

E megállapításomat a szakirodalom átvette, többnyire rám való hivatkozás nélkül (Vásáry I.: 1988. 509. stb).

2. jel: a beírásnál először az alsó függőleges vonalat húzták meg felülről, ennek alsó végéből felfelé a jobboldali ívet, s az ennek végéhez csatlakozó ferde vonást külön, felülről balra lefelé karcolták be. A betűalaknál meghatározási nehézségeink nincsenek, az a székely írás <o> jele. Legközelebbi formái párja a székelydályai templom (egyik részében 1472-re keltezett) feliratában található (Benkő E.: 1996. 2. ábra B –

Benkő Elek rajza az eredetitől való eltérések miatt csak részben használható).

Az <o> graféma fonematikus azonosítása azonban nem problémamentes. A székely írás eredeti emlékeiben ugyanis a magánhangzókat akkor jelölik következetesen, ha hosszúak, illetve ha a szó végén állnak. Mivel a bodrog-alsóbüi feliratos lelet keltezésé az adatok egybehangzó tanúsága szerint a 9–10. század fordulója, 10. század lelegeje, *ó hangot nem olvashatunk, az ugyanis abban az időben nem volt meg a magyar nyelvben (Bárczi G.: 1958. 82. stb.). Azonban bizonyosak lehetünk abban, hogy az <o> jelet eredetileg az *u* hang lejegyzésére, illetve az *u* lejegyzésére is használták. A székely írás közönséges, minden ábécében szereplő <u> jele kétségkívül újabb alkotás, azt ugyanis a <v> jeléből alakították mellékvonalakkal, amely körülmény a latin írás kései hatásáról árulkodik. A Marsigli-naptárban a *kús* 'kleine' leírása <kuś>, tehát latin mintára <u> az *ü* hangra (Sebestyén Gy.: 1915. 51., Sándor K.: 1991. 123.). Homoródkarácsonyfalván a *fiú* szó <fiv> alakban van írva (Vékony G.: 1997a. 1334.). A csiki feliratban az *úrnak* szóban az <u> jelét egy, a jobb szárhoz húzott kicsiny mellékvonal különíti el a <v> jelétől (Németh Gy.: 1934. II. mell.). Szamosközy István 1604-ben, latin versben a *v* és *u* hangokra váltogatva használja a székely <v> és <u> jeleket (Sebestyén Gy.: 1915. XII. mell.). Kájoni János „régí ábécéjében” a latin írás <v> esetében a székely <u> jelét írja (Sebestyén Gy.: 1915. 36. k.) stb.

Másrészt a magyar o hangok jelentős része nyíltabbá válással *u* hangokból keletkezett (Bárczi G.: 1958. 41–3.), s a nyíltabbá válás a székely írás <ö> és <ü> jelöléseiben is nyomot hagyott (Németh Gy.: 1934. 25.) – nyomot hagyhatott az <o> és az <u> jelöléseiben is. Nyomot is hagyott: a Marsigli-féle székely naptárban *Dur(u)ta*, *Zsuffia* olvasható *Dorottya* és *Zsófia* neveként (Sebestyén Gy.: 1915. 45, 47., Sándor K.: 1991. 90, 102.), azaz itt a 13. századi latin betűs magyar helyesírási gyakorlatnak megfelelő <u> jelöli az o hangot. Ugyanakkor *Markos*, *Pilatos* található *Márkus*, *Pilátus* lejegyzéseként (Sebestyén Gy.: 1915. 43, 46., Sándor K.: 1991. 98, 142.), s ezek nemcsak az adatolt nyíltabbá vált formák lehetnek (*Pilatos*: WespzprK., NádK., DöbrK.), hanem *-us végű alakok lejegyzései is. Mint az *ö* és *ü* hangok jelölése esetében is, ezek a „szabálytalanságok” annak következményei lehetnek, hogy a naptárt többször átirták, „modernizálták”, vagyis az <o> eredetileg az *u* hangot is jelölte. Meg kell jegyezzük, hogy a székely írás egyik forrása, a Nagyszentmiklós–Szarvas írásbeliség, s a türk rovásírás is ugyanazzal a jellel rögzíti az o és az u hangot is. De nincs külön jele az o és az u hangoknak az itt rokon glagolicában sem, abban ugyanis az *u* hangot két egybekapcsolt <o> jelöli. A glagolica ábécéjének legkorábban ismert teljes lejegyzésben, a müncheni ábécében az <o> helyén a latin <u> jelét találjuk (Trubeckoj, N.: 1930., Durnovo, N.: 1930.).

Mindezek miatt biztosra vehetjük, hogy a székely <o> jel eredetileg az *u* hangot is jelölte, vagyis a büi felirat második betűje az *o* vagy az *u* hang jele. Ha a kiírt

magánhangzó szabályszerűen hosszú magánhangzót jelöl, akkor itt csak *ú*-t olvashatunk.

3. jel: a jobboldali íves vonalat alulról felfelé húzták, az ék alakú baloldali részt pedig balra lefelé, majd jobbra lefelé a jobboldali ív közepéhez. A jelnek egyetlen emlékből van megfelelője: a Marsigli által 1690-ben fordult elő az <n> és az <a> ligatúrájaként (?*Apalina*, *Bimal*, *Ilona*, *Kana*, *nagy* – az utóbbi a 679. lap. 2. sorának elején: Sebestyén Gy.: 1915. VI. mell., *Annas*). Németh Gyula ugyan e jelet <an> értékűnek is gondolja (Németh Gy.: 1934. 5. ábra), ez azonban egy Sebestyénre visszamenő tévedés, utóbbi ugyanis a Marsigli kézirat 679. lapján indokolatlanul <an> sorkezdetet olvas (Sebestyén Gy.: 1915. 43.). E ligatúra esetében Sándor Klára is csak <na> olvasattal számol – okkal (Sándor K.: 1991. 69.).

A <na> ligatúrának a büi feliratokon és a székely naptárban való előfordulása megerősíti azt a korábban kifejtett nézetemet, hogy a naptárnak igen régi keletkezésűnek kell lennie (Vékony G.: 1997a. 1334.). A büi felirat ugyanis legalább a 10. század elejéig vezet vissza a ligatúra meglétét. Mivel a székely naptáron kívül a ligatúra másutt nincs meg a későbbi székely feliratos emlékekben, a naptárnak kellett legyen 10. század eleji előzménye. Csak a kellő ismeretek hiányának tudható be az olyan vélemények, miszerint a ligatúra a latin írás hatására jelent volna meg a székely írásban, mint ahogy az is felületes olvasottságra utal, ha valaki azt gondolja, hogy a székely naptár egészében a 15. század közepe után keletkezett. Marsigli ugyanis ezt írja: „...Calendario... per uso di quei primi convertiti alla Fede Cattolica...”.

Mint kimutattam, a magyarság nagyobb tömegű keresztény hitre térése a Kárpát-medencében a 8–9. század fordulójára tehető „először” (Vékony G.: 1997a. 1329. kk.).

4. jel: a rombusz alakú jel bekarcolását a jobboldali sarkból felfelé indították, innét folyamatos a többször megtört vonal. Azonos a székely írás egyik <k> jelével (*ek*).

A másik <k> jelent Németh Gyula nem éppen szerencsés jelölése – <q> – miatt a székely írásban kevésbé jártasak „veláris k” néven emlegetik, hangsúlyoznunk kell azonban, hogy Németh jelölése „praktikus” (Németh Gy.: 1934. 14.), s a tankönyvíró Telegdi szerint a két jel (*ek* és *ak*) „nihil differunt”, csak az *ak* az <a> jellel könnyebben összekapcsolható. Ha a nikolsburgi ábécé jelölése – *ac*, illetve *ek* – mérvadó, akkor azt tehetjük még ehhez, hogy az annak forrásául szolgáló szövegben az *ac* jele palatális magánhangzó előtt nem fordult elő. Feliratunk jele a székely írásban mindenestre a <k> jele, így itteni meghatározása sem problematikus.

Mindezek alapján a felirat betűsora:

<fo/unak>

Mint arról szóltunk, a székely írás eredeti emlékeiben a magánhangzókat akkor jelölik következetesen, ha hosszúak, illetve a szó végén állnak (Sándor K.: 1991. 66.), ilyesmivel számolhatnánk a büi felirat ese-

tében is. Vagyis, ha ez a szabályszerűség valóban érvényesült feliratunknál (márpedig a régi előzményre visszavezethető székely naptár következetessége miatt ezzel kell számolnunk), akkor az olvasat:

fúnák

Egy esetleges **fónák* olvasat a lelet egyértelmű 900 körüli keltezése miatt kizárható, de persze számba vehető, hogy a magánhangzók kiírására vonatkozó szabály nem érvényesült, tehát feltehetnénk **fonak*, **fónák*, **funak*, **funák*, **fúnak* olvasatokat is. Számolhatunk azzal is, hogy a szó kiíratlan szókezdő magánhangzóval olvasandó (*a-*, *i-*, *o-*, *u-*). A székely írás olvasási gyakorlata szerint a betűket betűneveiken olvasták, tehát a felirat olvasata **efúenák* volt (*ef-ú-enák*).

Ezek a körülmények nehezítik a felirat értelmezését.

„A kis felirat sokféle jelentésű lehetett” – írja An–Nadím, a 10. században a türkök írásával kapcsolatban (Marquart, J.: 1898. 169., Munkácsi B.: 1905. 119., Sebestyén Gy.: 1915. 156.). Korábbi tanulmányaimban „sokféle jelentést” vettem számításba a bűi felirat kapcsán (Vékony G.: 1999a. 227–8., 1999b. 40–42.). Ezek többsége az ott elősorolt okokkal kizárható, a bűi lelet kronológiai helyzetének egyértelművé válása után ezek elvetése még inkább egyértelmű, így azokkal az olvasatokkal, amelyek 900 körül elképzelhetetlenek, a következőkben nem foglalkoznánk. Azonban még ekor is több értelmezési lehetőségünk van.

1. **Fúnák*, **Afúnák* stb. személynév. Ez esetben a tárgy készítőjének, tulajdonosának, tulajdonosainak stb. neve lenne. Ilyen személynévre azonban nincs adatunk, s ilyen vagy hasonló személynévet az itt 900 körül feltehető nyelvi környezetben nem is tudunk feltenni. Székely írással csak magyarul írtak, mi több, a székely írást éppen a magyar nyelv hangállományára alakította ki megalkotója (vö.: Vékony G.: 1999b. 40.). Személynév vagy személynévi alak esetében természetesen nemcsak magyar szóval számolhatunk. Ilyen személynévet azonban a magyaron kívül sem ismerünk (ha netán valakiben feltönlene *fonák* 'Kehrseite' szavunk, illetve annak esetleges személynévi használata, vegye figyelembe kései feltűnését, s azt a körülményt, hogy eredetileg bizonyára ötvös műszó, amelynek magyar etimológiája aligha van, vö.: TESZ).

2. Igei alak: *fúnák* 'fújnék, ich würde jmd blasen/ anblasen/ anfachen', tehát óhajtó–feltételes mód, jelen idő E/1. Itt az irodalmi alak *fújnék* (illetve nyelvjárási és választékos *fúnék*), a nyelvjárási, illetőleg szubstandard *fúnák*, *fújnák* alakot kései keletkezésűnek tartják (Simonyi Zs.: 1895. 630., Bárczi G.: 1990. 67. stb.), s az első ilyen illeszkedett alak valóban csak a 16. században jelentkezik (1526: wolnak LevT. I. 3. a Vas megyei Szarvaskendről). Az illeszkedett „én járnák” típust a múlt század végén, a Dunántúlon a Répce vidékén, Pest megyében Vác és Tura vidékén, Nógrád megyében Füzesgyarmaton,

Losoncon, Bars megyében, Gömörben Rozsnyón, a Turóc völgyéből jelzik (Simonyi Zs.: 1895. 630.), e század harmincas éveiben, a nyugati nyelvjárásban, egyes palóc nyelvjárásokban, Bácskában, Szeged, Nagykőrös környékén általános (Horger A.: 1931. 112.), s mára általános lett a szubstandard köznyelvben. Ezek az adatok valóban az illeszkedett alak kései keletkezéséről és fokozatos terjedéséről tanúskodnak.

Az óhajtó–feltételes mód jelét Budenz József óta *-n* + *-k* képzőbokra vezették vissza (Budenz J.: 1894. 357., Szinyei J.: 1927. 112., Horger A.9 1931. 116., Collinder, B.: 1960. 307., Hajdú P.: 1966. 136–7. stb.), sőt Hajdú Péter a **-nek* módjelt az uráli korra rekonstruálja (Hajdú P.: 1966. 71., 1981. 154. stb.). Ezzel szemben már Simonyi Zsigmond (éppen az „én járnék” típus miatt) arra gondolt, hogy a módjel eredetileg *-j* elemet tartalmazott (Simonyi Zs.: 1889. II. 253.), Bárczi Géza pedig arra mutatott rá, hogy a **-nek* módjel feltevése hangtani nehézségekkel jár (**-nő* származékát várnánk), s az elbeszélő múlt jelével való párhuzamoság miatt a módjel előzményét **-n* + *-i* alakban rekonstruálta (Bárczi G.: 1973.). Bárczi felfogását a finnugor nyelvészek is elfogadták (Rédei K.: 1991. 547., 1998. 41., Bereczki G.: 1996. 52. stb.), Hajdú Péter viszont továbbra is kitart a PU **-nek* módjel feltevése mellett.

Az általános felfogás szerint az általános ragozás E/1. személyjeles alakja az eredeti palatális változat közvetlen folytatása lenne (Bárczi G.: 1990. 37, 59. stb.), sőt a HB. *eneýc*, s a KT. *lelhetneýnc* alakjai még az eredetibb kettőshangzókat őrzinék (Bárczi G.: 1990. 37., vö.: Horger A.: 1931. 116., Hajdú P.: 1966. 137. stb.). Magam korábban a feltételes mód jelének eredetéről szóló Bárczi-féle tanítást elfogadva, ezzel szemben Horger Antalra és E. Abaffy Erzsébetre hivatkoztam (Vékony G.: 1999b.: 41–2.): „Hogy az ősből *várnék* alak é hangja a nyelvterületnek csak egy részén illeszkedett, vagy helyesebben, hogy az illeszkedett (én) *várnák* alak nem tudott köznyelvévé válni, annak (mint az elbeszélő múltú *várék* > *várak* alak esetében is...) ismét csak az az oka, hogy az illeszkedett *várnák* alak kétjelentésű, ... tehát kevésbé volt alkalmas az 'ich würde jmd warten' fogalom kifejezésére, mint az ősből egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *várnék* alak.” (Horger A.: 1931. 112., vö.: uo. 101.); „Nehéz eldönteni, hogy ez a *-né* az eredeti *nej*-ből közvetlenül lett-e évé, vagy a *lát-nák* típusú alakokból a grammatikai homonímia elkülönülése érdekében lett *látnék*.” (E. Abaffy E.: 1991. 144., vö.: uo. 142–3., 152.). A feltételes mód általános ragozású E/1. alakjánál mások is számolnak eredetibb *vár-nák* típussal (Rédei K.: 1962. 428–31., 1966. 124–6., Honti L.: 1985. 75.).

Meggondolandó azonban, hogy a vogulban a feltételes módjel PFU – *k* elemet tartalmaz, s ez összefügg a magyar módjellel (vö.: Honti L.: 1979. 238. stb., Rédei K.: 1996a.: 134.): *-nuw* stb. Ezért a jel új magyarázatát javasolnánk, olyat, amely a régebbi és a Bárczi-féle felvetést egyesíti. E szerint a korai ősmagyar formás a PFU – PUG *-nek* + *i* összetevőkből alakult, s az

összetett jelben a hangfejlődés *néz* típusú volt (vö.: Rédei K.: 1996b. 209. stb.), vagyis a veláris sorban *vár-nayaj –, a palatáris sorban pedig *kér-neyej –, majd *vár-naaj → vár-náj-, > vár-ná-, s a palatális sorban is ennek megfelelően. Fonetikai okok miatt itt közvetlenül -áj -> -á - változás történt, tehát a várnék típusú nem lehet egyenesen visszavezetni az eredeti kétőshangzós alakra, az csak elhasonulással magyarázható az eredetibb várnák típusból. A párhuzamos történetű elbeszélő múlt esetében az általános ragozás E/1. alakjánál elhasonulással számolt régebben Pais Dezső (Bárczi G.: 1982. 40.) és E. Abaffy Erzsébet is (E. Abaffy E.: 1982. 421.). Kizárható, hogy a diftongusos alak 900 körül még meg lett volna. A magyar hangtörténeti kutatások elfogadott tétele, hogy az -i -s diftongusok a kései ősmagyarban monoftongizálódnak (Bárczi G.: 1958. 88., 1990. 27. stb., természetesen más a helyzet az újonnan keletkezett diftongusokkal). Hogy nemcsak az -áj, hanem az -aj diftongus is ájlett, arra korhű adat a 920-as évekből az arab-perzsa *Duba: Duná*, amely csak magyar forrásból származhat (vö.: Vékony G.: 1992b. 926–7.). Az elbeszélő múlt és a feltételes mód esetében vö.: HB.: Hadlaur, terumteve, feledeve, veteve, munda, vola, uola, Engede, mente, evec, Horogu vec, tilutoa, mundoa, levn. KTésSZ.: Ícolonoc, wala, Ícola, Íarmazal, [m]uncallec, le[le], lata, tekunte, ielunel, Ícurnevle [nec], allata, levn, teun, uolna.

ÓMS.: Volek, ere, egyre.

Ezekkel a részben már rövidült hosszú magánhangzókkal szemben valóban különös a HB. *eneyc* és a KT. *lelhetneync* alakja. Előbbi azonban *enék* formában olvasandó, ahol cond. -né - + -ik rag áll (Simonyi Zs.: 1895. 627., Horger A.: 1931. 46–8., 111., Mészöly G.: 1956. 228., E. Abaffy E.: 1992. 216–7.), tehát nem használható a feltételes módjel ómagyar-kori -nej alakjának bizonyítására (másként Bárczi G.: 1982. 85., 1990. 37., E. Abaffy E.: 1991. 111. stb.). Nem használható azonban arra a KT. *lelhetneync* alakja sem. Tudvalévő, hogy az -unk, -ünk stb. T/1. személyragok, a birtokos személyjelésből vonódtak át az igei alakokba (Bárczi G.: 1982. 31–2. stb.). A 12. század utolsó negyedére tehető HB. esetében még az eredeti -muk (*-mük) személyragot találjuk, a KTésSZ. nyelve pedig a 12–13. század fordulójára tehető (Benkő L.: 1980. 26.). Az átvonódás tehát éppen ebben az időben történt. Azonban nem az -nk birtokos személyjel, hanem a tövéghangzós -unk, -ünk vonódik át (E. Abaffy E.: 1991. 139–40., 1992. 186–9.). Tehát: *lélhetné^{mük} *lélhetné^{ünk}, amely alakból az illabiális -é- szomszéd-ságában -ü->-i változás történik: *lélhetnéink!*

Megjegyzendő, hogy a hármas mássalhangzó-torlódás amúgy is erősen problematikusá tette a korábbi *-nējnk, *-nējnk (tk. -nējnk) olvasatokat (B. Lőrinczy É.: 1953. 15. stb.). Vagyis sem az elbeszélő múlt, sem a feltételes mód jelének kettőshangzós alakjával nem számolhatunk a nyelvemlékes korban. A HB. korban már az ikes alakok újabban keletkezett diftongusai is jórészt monoftongizálódtak (evec, Horogu vec), a

KTSz. idejében pedig már az elhasonult alakot találjuk a T/1. esetében ([m]uncallec). 900 körülre, tehát a feltételes mód E/1. személyragos jele *-nák alakú lehetett, illetve volt az általános ragozásban, mivel a monoftongizálódás ez idő tájt következhetett be.

Ami az igei állapotát illeti, a kései ősmagyarban – korai ómagyarban, tehát 900 körül, csak hosszú magánhangzós *fú-* tövel számolhatunk. A *-β- itt csak hiástöltőként léphetett volna be (vö.: E. Abaffy E.: 1982. 417–22., Nyíri A.: 1983., Rédei K.: 1996b. 209.), ez a körülmény a *fúnák* alaknál nem áll fenn. Feltétlenül a *fú-* tö igen korai meglétére utal a *fohász(ik) ige (13. század közepe: *fuhazatum* ÓMS), de a *fúj-* igeinek a JókK. és a SchlGl. kivételével a régi adatokban általános -v- nélküli alakjai is (vö.: Papp L.: 1949. 56–7., TESZ *fúj* a.). Honti László meggyőző feltevése szerint a PU – PFU *-w-, az UG-ban *-γ-vé lett (Honti L.: 1985a. 150., 1985b. 77., 1997. 48–9., 1999. 120.), így eredeti -β- hanggal a magyarban nem is számolhatunk. A PUG *puγs- a kései ősmagyarra mindenképpen (*pus ->) *fú-* alakú lett (vö.: Ta fa, sza-, itu!, ld. még Zelliger E.: 1991. 47, 50, 58.).

Rédei Károly ugyan a *fúj* alak régebbi történetével számol (Rédei K.: 1996b. 209–10.), adataink szerint a -j- itt csak újabb kori hiástöltő. A régi tőalakot az ÓMS *fuhazatum* szava egyértelműen meghatározza (semmilyen adattal nem támogatható egy olyan föltevés, mely szerint a szókezdő 900 körül bilabiális spiráns lett volna!).

A feltételes mód általános ragozású E/1. alakja tehát 900 körülre a *fúj* ige esetében megbízható módon éppen a feliratunkban olvasható alakra, *fúnák* formában rekonstruálható. Figyelembe kell azonban venni, hogy ez az alak ebben a korban egybeesett a feltételes mód határozott ragozású T/3. alakjával: *fúnák* 'sie würden ihn blasen/anblasen/anfachen', sőt a feltételes mód, határozott ragozás T/1. esetében is feltehető, illetve meglehetett a *fúnák* 'wir würden ihn blasen/anblasen/anfachen' forma (vö.: Horger A.: 1931. 67–8., Rédei K.: 1962. 431., 1966. 126.). Ez az egybeesés már a személyjeles módjel régebbi fejlődési fokozataiban megvolt, legalábbis az általános és a határozott ragozás szétválása után. Ez ugyan ősmagyar –kori esemény, de közelebbi időrendjéről semmit sem tudunk. A két ragozás között azonban egészen későig megfigyelhető átjátszások vannak (Bárczi G.: 1990. 34–5.), tehát az ősmagyar korban belül valami nagyon korán nem számolhatunk a paradigmába való rendeződéssel. Azaz, még az ősmagyar kor végén sem lehetett feltétlenül kényszerű ok a homonímia megszüntetésére, illetőleg az alaki elkülönítésre éppen ebben az időben történhettek kísérletek, amelyek a nyelvemlékes kor ismert formáihoz vezettek. Vagyis a 900 körüli bűi *fúnák*, felirat lehetne:

- jelen idő, feltételes, általános E/1.
- jelen idő, feltételes, határozott T/1.
- jelen idő, feltételes, határozott T/3.

E magyarázati lehetőségekhez még hozzá kell venni a jelen idejű, kijelentő módú, általános T/3. olvasatot: *fúnák*, valamint Gömöri János elképzelésének

megfelelően azt a lehetőséget, hogy a felirat nem a ma látható utolsó jellel végződött, tehát kiegészítendő: * *fúná k.*, azaz az igei alak jelen idejű, feltételes módú, általános-határozott E/3. lenne. Ez esetben azonban nem igen tudjuk kiegészíteni a *k.* kezdetű részt (ige? névszó? stb.), illetve nem tudunk megfelelő kiegészítési javaslatot adni, ezt a lehetőséget tehát nagy fenntartással kezelnénk. Az olvasási szabályok miatt ugyan csak nagy fenntartással kezelendő a *fúnak* változat, amit tárgyfeliratként értelmezni sem tudunk. Tehát ezt a két utóbbi lehetőséget jobb kizárunk.

Értelmezési okok miatt kizárható a fentebb b.) és c.) pontok alatt megadott változat is, 'mi fújnók/fújatnók', illetve 'ők fújnák/fújatnák' szöveg a fúvócsövön értelmezhetetlen. Ez esetben a határozott ragozású alakokkal nehézségeink vannak. A beszélő tárgyfeliratok egyébként is E/1. alakok szoktak lenni (Petersmann, H.: 1991. 40. stb.), így itt is valószínűbb az E/1. alakkal számolnunk.

A *fúj* igének itt nem pusztán 'blasen' értelme van (mint értelmezéseink mutatják is), a magyarban ugyanis a vasat régebben „fuvatták” (Szabó T. A.: 1988. 394. „meg nevezett kohoban Életig fuhasson”, Tarisznyás M.: 1994. 150. stb.), mint ahogy a svédben is „fújták” (blås: Hoops, J.: 1918–19. 49.), viszont a németben meg az oroszban „főzték”: 'kochen, varit'.

A fentiek alapján legvalószínűbbnek, illetve ténylegesen az egyetlen valószínűnek egy serkentő mágikus feliratot tarthatunk: *fúnák*, 'fújtatni/olvasztani szeretnék; hadd fújtassak/olvasszak' ('ich möchte anfachen /schmelzen' usw.).

Az ilyen jellegű feliratok többnyire felszólító módban állnak, mint a thorsbergi kardhüvely felirata: ... *ni waje mariR* 'MariR (Híres) ne kíméljen' (Arntz, H.: 341., 1935. Taf. II., Krause, W.: 1966. nr. 20., 53–5., Jensen, H.: 1969. 556., Brønsted, J.: 1983. 176.). Van azonban más igei módú alak is, így a dahmsdorfi lándzsán *ranja* 'lerohanok, megfutamítok' (Hoops, J. 2: 476., Krause, W.: 1966. nr. 32., 76–7., Jansen, H.: 1969. 555.), a norvégiai Øvre Stabu helységben előkerült kardon *raunijau* 'kipróbálnék, próbát tennék' (Krause, W.: 1966. nr. 31., 75–6.). Ezeket a feliratokat ugyan a többi felirattal együtt gyakran nevekként olvasák, de H. Arntznál is megtaláljuk az Øvre Stabun előkerült lándzsa *raunija* 'ich prüfe' olvasatát (Arntz, H.: 1935. Taf. III.). A felirat utolsó jele az <a> után azonban nem <R>, hanem egy sérült <u>, amelynek jobboldali, ívelt vonalából csak egy része van meg, s a betű két ága felül nem ér össze. Az olvasat tehát *raunijau* 'próbát tennék'. Igei alak másutt is lehet a germán fegyverfeliratok között, így a Moosról származó lándzsa felirata (Krause, W.: 1966. nr. 34., 80–1.), *gaois* is inkább jelentő mód, jelen idő E/2.: 'ugatsz', amely kifejezés a lándzsa hangjára vonatkozik (vö.: Krause, W.: 1966. 81.).

Van azonban az óhajtó-feltételes módú alakok használatának egy igen látványos példája. A Strømrről származó fenőkövön a következő felirat olvasható:

wātē hal(!)i hino horna!
hāha skabi! hāōpu lig(g)!!
'Es netze diesen Stein das Horn!
Schädige das Grummet!
Es liege die Mahd!' (Krause, W.: 1966. nr. 50., 110–3.).

Ami magyarul nagyjában így hangozhatna:

'Vizezné e követ tülök!
Sarjút sértene!
Széna feküdne!'

A ritmikus szöveget munkadal részletének tartják (Arntz, H.: 1935. 227.), a fenőkövön azonban nyilvánvalóan serkentő mágikus felirat.

Megtaláljuk azonban az óhajtó módú alakot másutt is. Egy gall (gallo-latin) orsófelirata: *marcosior Maternia* 'I should like to ride, Maternia' (Meid, W.: 1992. 54., irodalommal, Kalygin, V.P. – Korolev, A.A.: 1989. 92–3.), ami itt az igei alak átvitt jelentésében az orsó sajtát mozgására vonatkozik, s nem szexuális értelmű, mint egyébként az ilyen orsófeliratok egy része. Ez az *accede Urbana* 'fogj hozzá, Urbana' típusú orsófeliratok közé tartozik.

Egy *fúnák* 'fújnék/fújtatnék; ich würde blasen/ anbfchen' szöveg igei fújtatócsövön jól illeszkedik az ismert tárgyfeliratok egyik csoportjába, a serkentő mágikus feliratok közé. Éppen ezért – noha figyelembe vehetünk más olvasati és magyarázati lehetőségeket, de persze csak a <fo/unak> betűsorról – magam a fenti magyarázatot tartanám a legvalószínűbbnek, illetve az egyetlen valószínűnek. Ez azt jelenti, hogy a bűi felirat időben lényegesen megelőzi a magyar nyelv latin írásbeliségben adatolt korszakát, s a leletgyűttes régészeti, radiocarbon és archeomagnetikus keltezésének megfelelően 900 körülre helyezhető.

A bűi felirat 900 körüli jelentkezése a székely írás eddig ismert legkorábbi emléke, amely századokkal megelőzi a későbbi, bizonytalanul a 13. századtól adathozható székelyföldi székely feliratokat. Ennek az írásnak Somogyban való 900 körüli feltűnése megerősíti a székely írás megalkotásának helyéről és idejéről korábban kifejtett nézetemet, az a karoling Pannóniában, tehát a Kárpát-medence nyugati részén jött létre 864–873 között (Vékony G.: 1997a. 1332–4., 1999b. 39–40.), s egyben felvilágosítással szolgál a székelység korai, 9–10. századi, nyugat-magyarországi történetére is.

Hogy később, az Árpád-korban éppen Somogy területén nincsen adatunk székelyekre, azt aligha tarthatjuk különösnek: 997-ben, illetve azt követően, a Szent István és Koppány közötti háború következményeként éppen Somogy területén számolhatunk jelentős változásokkal. Egyebekben figyelemzetnünk kell arra is, hogy nincsen adat az Árpád-korban Zalában sem székelyekre, holott az ottani földrajzi nevek világosan tanúsítják egykori ott lakásukról. Itt nem részletezhető adatok alapján valószínűsíthető, hogy a zalai, somogyi (valamint egyéb nyugat-magyarországi) magyar nyelvű csoportok, a székelyek áttelepítése Erdélybe már a 10.

század közepén bekövetkezett, így az is természetes, hogy itteni nyomaik nem is lehetnek a 10. század első felénél későbbiek.

Hogy magyar nyelven beszélő népcsoportok a 9. században, sőt azt megelőzően éltek a Kárpát-medencében, azt nyelvészeti érvekkel régebben bizonyítottam (Vékony G.: 1997a. 1319–23., vö.: Zoltán A.: 1999. 59.). A bűi lelet ilyen vonatkozásai (Vékony G.: 1999b.

43–4.), tehát nem állnak önmagukban, illetőleg a bűi lelet már meglévő adatsorba illeszthető be. Ezek az adatok kétségkívül mást mondanak régebbi történetünkről, mint amit eddig tanultunk és tanítottunk. Az az ideges és nagyhangú arrogancia, amellyel ennek kapcsán találkozhattunk a sajtóban, s némely „szakkörökben”, aligha indokolt – és hiábavaló is.

Irodalom

- Arntz, H.: 1935. Arntz, H.: Handbuch der Runenkunde. Halle/Saale, 1935.
- Arntz, H.: 1935. Arntz, H.: Die Schrift und die Schriftzeugnisse. Handbuch der Archäologie. II. Lief. München o. J. 329–356.
- Bárczi G.: 1958. Bárczi G.: Magyar hangtörténet.² Budapest, 1958.
- Bárczi G.: 1973. Bárczi G.: A magyar föltételes mód jelének eredetéhez. MNY 69 (1973) 210–212.
- Bárczi G.: 1982. Bárczi G.: A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése. Budapest, 1982.
- Bárczi G.: 1990. A magyar igeragozás története. NyÉrt. 130. Budapest, 1990.
- Benkő E.: 1996. Benkő E.: A székely rovásírás korai emlékei. MNY 92 /1996) 75–80.
- Benkő L.: 1980. Benkő L.: Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei. Budapest, 1980.
- Bereczky G.: 1996. A magyar nyelv finnugor alapjai. Budapest, 1996.
- B. Lőrinczy É.: 1953. B. Lőrinczy É.: A Königsbergi Töredék és Szalagjai, mint nyelvi emlék. Budapest, 1953.
- Brønsted, J.: 1983. Brønsted, J.: A vikingek. Budapest, 1983.
- Budenz J.: 1894. Budenz J.: A ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Budapest, 1884–1894.
- Collinder, B.: 1960. Collinder, B.: Comparative Grammar of the Uralic Languages. Stockholm, 1960.
- Durnovo, N.: 1930. Durnovo, N.: Das Münchener Abecedarium. Byz.–slav. II. 1. (1930) 32–41.
- E. Abaffy E.: 1982. E. Abaffy E.: A *teszen*: *tőn* típusú igék és ősmagyarok szinkrón rendszerében. MNY 78 (1982) 416–425.
- E. Abaffy E.: 1991. E. Abaffy E.: Az igei személyragozás. A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar-kor és előzményei. fsk.: Benkő L. Budapest, 1991. 122–159.
- E. Abaffy E.: 1992. E. Abaffy E.: Az igei személyragozás. A magyar nyelv történeti nyelvtana II. A kései ómagyar-kor 1. Morfematika. fsk.: Benkő L.: Budapest, 1992. 184–238.
- Gömöri J.–Magyar K.: 1999. Gömöri J.–Magyar K.: Az 1999. évi ásatás Bodrog–Alsóbü vasolvasztó műhelyében, rovásírásos agyagfűvő. Traditions and Innovations in the Early Medieval Iron Produktion. ed. Gömöri J. Sopron–Somogyfajs, 1999. 212–224.
- Hajdú P.: 1966. Hajdú P.: Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Budapest, 1966.
- Hajdú P.: 1981. Hajdú P.: Az uráli nyelvészet alapkérdései. Budapest, 1981.
- Hoops, J.: 1918–19. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Hrsg. J. Hoops. Bd. IV. Straßburg, 1918–19.
- Hoops, J.² Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Zweite... Auflage. Bd. 2. Lief. 4/5. Berlin–New York é.n.
- Honti L.: 1979. Honti L.: Az ugor nyelvek jellemző vonásai. NYK 81 (1979) 225–244.
- Honti L.: 1985a. Honti L.: Ósmagyar hangtörténeti talányok. MNY 81 (1985) 140–155.
- Honti L.: 1985b. Honti L.: Széjgyezetek instabil tövű igéink történetéhez. NYK 87 (1985) 49–87.
- Honti L.: 1997. Honti L.: Ugor alapnyelv: téves vagy reális hipotézis? In: Honti L.: Az ugor alapnyelv kérdéséhez. BpFiuFüz. 7. Budapest, 1997. 40–61.
- Honti L.: 1999. Honti L.: Az obi-ugor konsonantizmus története. Studia uralo-altaica. Suppl. 9. Szeged, 1999.
- Horger A.: 1931. Horger A.: A magyar igeragozás története. Szeged, 1931.
- Jensen, H.: 1969. Jensen, H.: Die Schrift.³ Berlin, 1969.
- Kalygin, V.P. – Korolev, A.A. 1989.
- Kalygin, V.P. – Korolev, A.A.: Vvedenie v kel'tskuju filologiju. Moskva, 1989.
- Krause, W.: 1966. Krause, W.: Die Runeninschriften im älteren Futhark. Göttingen, 1966.
- Marguarth, J.: 1898. Marquart, J.: Historische Glossen zu den alttürkischen Inschriften. WZKM XII. (1898) 157–200.
- Meid, W.: 1992. Meid, W.: Gaulish Inscriptions. Budapest, 1992.
- Mészöly G.: 1956. Mészöly G.: Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal. Budapest, 1956.
- Munkácsi B.: 1905. Munkácsi B.: A keleti törökök ősi rovásírásáról. Ethn. 16 (1905) 119–120.
- Németh Gy.: 1934. Németh Gy.: A magyar rovásírás. MNYtKk. II. 2. Budapest, 1934.
- Nyíri A.: 1983. Nyíri A.: A –VV hangegymásután megjelenésének következményei a magyar alaktörténetben. UrTan. 1. (Hajdú Péter 60. születésnapja tiszteletére) Budapest, 1983. 295–308.
- Papp L.: 1949. Az *ú* és *ű* hangok hosszúpályi népnyelvben. MNny. VI. (1947–49). 51–110.
- Petersmann, H.: 1991. Petersmann, H.: Die *Instrumenta Inscripta Latina* als Spiegel der Entwicklung der lateinischen Sprache. Specimina nova 7 (1991). 1992. 37–53.
- Rédei K.: 1962. Rédei (Radnovics) K.: A tárgyias igeragozás kialakulása. MNY 58 (1962) 421–435.
- Rédei K.: 1966. Rédei K.: Die Entstehung der objektiven Konjugation im Ungarischen. Acta Lingu. 16 (1966) 111–133.
- Rédei K.: 1991. Rédei K.: Felfogásbeli különbségek a magyar nyelvtörténet egyes kérdéseiben a magyar és finnugor nyelvtudományban. Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. szk.: Kiss J.–Szűts L. Budapest, 1991. 543–549.
- Rédei K.: 1996a. Rédei K.: A magyar alaktan uráli (finnugor) háttere. MNY 92 (1996) 129–138.

- Rédei K.: 1996b. Rédei K.: A hosszú magánhangzók rendszere az ősmagyar kor végén. Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére. UrTan. 7. Budapest, 1996. 208–210.
- Rédei K.: 1998. Rédei K.: Őstörténetünk kérdései. Budapest, 1998.
- Sándor K.: 1991. Sándor K.: A Bolognai Rovás emlék. MÓKt. 1 (recte: 2). Szeged, 1991.
- Sebestyén Gy.: 1915. Sebestyén Gy.: A magyar rovásírás hiteles emlékei. Budapest, 1915.
- Simonyi Zs.: 1889. Simonyi Zs.: A magyar nyelv. Budapest, 1889.
- Simonyi Zs.: 1895. Simonyi Zs.–(Balassa J.): Tüzetes magyar nyelvtan I. Budapest, 1895.
- Szabó T.A.: 1988. Szabó T.A.: Nyelv és település. Válogatott tanulmányok, cikkek VII. Budapest, 1988.
- Tarisznyás M.: 1994. Tarisznyás M.: Gyergyó történeti néprajza. Budapest, 1994.
- Trubeckoj, N.: 1930. Trubeckoj, N.: Das „Münchener slawische Abecedarium“. Byz.–slav. II. 1. (1930) 29–31. Tanfel.
- Vásáry I.: 1988. Vásáry I.: in: *Discussione sulla lezione Róna–Tas. Popoli delle steppe: unni, avari, ungari. Settimane di Studio del Centro Italiano di studi sull'Alto Medioevo XXXV. Spoleto, 1988. 508–510.*
- Vékony G.: 1985. Vékony G.: Késő vándorlaskori rovásfeliratok. Rovásírások Európában és Ázsiában. Életünk 22 (1985) 71–84.
- Vékony G.: 1987. Vékony G.: Késő-népvándorlaskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében. Szombathely, 1987.
- Vékony G.: 1992. Vékony G.: A kazár kérdés. Életünk 30 (1992) 919–938, 1034–1046.
- Vékony G.: 1990. Vékony G.: Szkihíától Hungáriáig. Scripta manent. Szombathely, 1997.
- Vékony G.: 1997a. Vékony G.: A Kárpát-medence népi-politikai viszonyai a IX. században. Életünk 35 (1997) 1145–1170, 1317–1340.
- Vékony G.: 1999a. Vékony G.: Székely írás legrégebb emléke Bodrog–Alasóbű vaskohászati műhelyéből. Traditions and Innovations in the Early Medieval Iron Production. ed. Gömöri J. Sopron–Somogyfajs, 1999. 226–229.
- Vékony G.: 1999b. Vékony G.: A székely írás legkorábbi emléke Bodrog–Alsóbűn. Nyelvünk és Kultúránk 107 (1999. júl.–szept.) 36–47.
- Vékony G.: 1999c. Vékony G.: 10. századi székely felirat a Somogy megyei Bodrog határában. História XXI–8 (1999) 30–31.
- Zelliger E.: 1991. Zelliger E.: Az igetővek. A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyarkor és előzményei. fszk.: Benkő L. Budapest, 1991. 41–59.
- Zoltán A.: 1999. Zoltán A.: „Lappangó” szláv eredetű szavaink: *szid, szégyen*. MNY 95 (1999) 54–59.

The Bodrog-Alsóbű Inscription

GÁBOR VÉKONY

Kálmán Magyar the archaeologist of the Museum in Kaposvár, and János Gömöri, the expert of the Archaeometallurgical Working Committee, found an inscribed object at an excavation of an early medieval iron-smelting site Bodrog-Alsóbű, in 1999. The object is a fragment of a clay tuyere. The complete and intact inscription consist of four signs. The letters are clearly connected to the Szekel runiform script (the Szekels are a Hungarian ethnic group). The inscription is read from the right to left.

The letters of the inscription are <f>, <o/u>, <an> and <k>.

As in the case of most of the short inscriptions, we also have more than one interpretation of the text. From these is most probable a verbal form 1. Pers. Sing. Cond.-Opt. *fúnák* 'I (the tuyere, as speaking object) should to blow; I should like to blow',

metaphorically 'I should like to smelt' (cf. Hung. *fúj* 'to blow; to smelt'). This is an Early Old Hungarian form of the later and modern *fűjnek* 'id.'.

The iron-smelting site in Bodrog-Alsóbű is dated ca. 900 A. D., thus the inscription is one of the earliest written records of the Hungarian language. It is a relic of the work magic or the so-called stimulating magic procedure: the inscription is supposed ensure an efficient operation during the work.

We connect the inscription with the Hungarian speaking population, lived in the Carpathian Basin as early as the 8th-9th centuries, before the Arpadian Conquerors. These Hungarian speaking Szekels were christianized in the early 9th century in the territory of the Carolingian Empire, their script was used for the mission.

